

תַּתֵּן אַחֲרֵית לְעַמְךָ תְּשִׁיב מִקֹּדֶשׁ לְתוֹכְנוּ

תחייה וגאולה בימינו לאור משנת הגר"א

הרב נתנאל אריה

חטא המעפילים

בפרשת שלח אנו נוטים להתמקד בחטא המרגלים, אך קיים בפרשה חטא נוסף; חטא המעפילים. מן הסתם נראה לנו שחטא המעפילים הפוך מחטא המרגלים, שהרי המרגלים מאסו בארץ ואילו המעפילים רצו את הארץ. אך כשמתבוננים בעומק העניין ניתן להבין כי שורש החטא אחד הוא, כפי שאמר משה למעפילים: "כִּי אֵין ה' בְּקִרְבְּכֶם" (במדבר יד, מב). נראה אם כן שהעניין הוא אינו ארץ ישראל, אלא ההליכה אחרי ה'.

חיבת הארץ היא ערך עצמאי מבחינה טבעית, אך מבחינה רוחנית תורנית אינה ערך אלא משום שהיא ארץ הקודש "אַרְצָךְ אֲשֶׁר ה' אֱ-לֹהֶיךָ דָּרַשׁ אֶתְהָ" (דברים יא, יב). על כן כשם שאי עליה לארץ בציווי ה' הוא חטא כך עליה כנגד רצון ה' הוא גם כן חטא. דבר זה קורא לנו להתבונן במשמעות שיבתנו אל הארץ לאחר אלפיים שנות גלות, וביורור תפקידנו הגשמי והרוחני בעת הזו.

"תתן אחרית לעמך"; קריאה במבט שני

יש שיר אותו אנו מרבים לשיר ומוכר בשם "תתן אחרית לעמך". זהו פיוט שנכתב בתקופת מסעי הצלב, ומבטא בעוצמה רבה את ציפיית הגאולה. הפיוט מופיע בתפילת מוסף ליום כיפור. ויש המייחסים אותו לרש"י או לבית מדרשו. דומני שאם לא היינו יודעים, אפשר היה לחשוב שהוא נכתב לא מזמן. כתרגיל רוחני מעניין, הבה נתבונן במילים באופן פנימי ומשוחרר, וננסה לחשוב, היום לאחר שיש לנו ב"ה מדינה חזקה ויציבה בארצנו, כמה אנחנו קרובים וכמה אנחנו רחוקים מציפיית הגאולה כמשתקף בפיוט זה.

מאוד מעניין להשתמש בפיוט כמעין "נייר לקמוס" של מדד הגאולה, ולראות דרכו כמה מן הבקשות והציפיות שבשיר התממשו וכמה עדיין מחכות להגשמה, או אף בעצם לבחון דרך פריזמה זו את מהותה של הגאולה והשיבה אל הארץ.¹ הרי לו יצויר שנשאל יהודי חילוני האם נגאלנו, הוא לא כל כך יבין את השאלה. ומנגד אם נשאל יהודי חרדי פרומער את אותה השאלה, הוא יתמה מן הסתם ויפליט: וכי זו גאולה?! אך מה יקרה אם נשאל יהודי דתי לאומי אם נגאלנו? כאן לדעתי מנעד התשובות יהיה רחב מאוד, וזהו מקום הביורור.

תַּתֵּן אַחֲרֵית לְעַמְךָ. תְּשִׁיב מִקֹּדֶשׁ לְתוֹכְנוּ
תְּרוֹמֶם הַר מְרוֹם הַרִים. תְּקוּמֶם קֶרֶן גְּדוּעָה.
תְּצַהֵיר מִחֲשָׁכֵי אוּוֵי. תִּפְאֵר יוֹשְׁבֵת בְּדָד.
תַּעֲטָה בַּה מְלוּכָה לְבִדְדָךְ. תִּסִּיר חֲרָפָה מֵעִיר.
תִּנְעֵר זָדִים מִזְבוֹלְךָ. תִּמְצִיא צְדָקָה לְעַדְתְּךָ.
תִּלְבַּב אֶת רַעֲיֹתְךָ. תִּתְּכַרֵּת לָהּ בְּרִית חֲדָשָׁה.
תִּיקַר נִפְשָׁה בְּעֵינֶיךָ. תִּטְהַרְנָה בְּמִים טְהוֹרִים.
תִּחַנְנָה בְּעִיר חֲנָה דָוִד. תִּזְקַף קוֹמַת תְּמָרָה.
תוֹדִיעַ לְכָל אֲהַבְתָּנוּ. תִּהְלַךְ בְּקֶרֶב מַחְנוֹתֵינוּ.
תִּדְרֹשׁ גְּאֻלָּה לְגִלוֹתָנוּ. תִּגְלָה קֶץ לְקִנּוֹתָנוּ.
תְּבוֹא מְהֵרָה לְרַחֲמֵנוּ: תִּאֲמִירְנוּ לָךְ וְנִאֲמִירְךָ לָנוּ.

הפיוט מבקש אחרית טובה לעם ישראל, השבת המקדש, והרמת עניינו של הקודש וזה וודאי עוד רחוק מאיתנו. מאידך גיסא קוממיות קרן המלכות וודאי מצויה במידה רבה. תצהיר מחשכי אוויו, כלומר האר לנו מבין החשיכה לממש תקוותינו, ואכן אע"פ שעוד יש ערפילים רבים, בכל זאת וודאי שיש הרבה הארת פנים. תפאר יושבת בדד זו ארץ ישראל וירושלים, שישבה בדד מבלי בניה שהם תפארתה התקיים במידה רבה, אך תעטה בה מלוכה לכדך אנו עדיין

¹ הפיוט נבחר ע"י הרב שמואל טל ראש ישיבת "תורת החיים", המשמש כבעל תפילה בימים נוראים. המילים הותאמו ללחנו של ר' שלמה קרליבך לשיר "נחמו נחמו עמי", המבטא גם הוא את הציפייה לגאולה ולקרבת ה', ומבוצע בביצוע נפלא ע"י בנו הראל טל. לא לחינם אני מדגיש עניין זה, כי לענ"ד הוא מהותי לדיון, כי הוא נובע ממקום רוחני ברור, ומתכתב עם תפיסת הגאולה של ישיבת "תורת החיים".

מצפים, וכן אנו מצפים להסרת חרפה מעיר, וניעור זדים, וגילוי צדקתנו אל מול העמים. ליבוב הרעיה הרעיה וחידוש הברית זו מדרגה רוחנית מחודשת, ואנו בתהליך מתמשך וארוך למימושם. יש אמנם גילויי אהבה גדולים מצד רבש"ע כלפינו, ויש התחדשות פנימית במובנים מסוימים, אך הלב שלנו עדיין לא מספיק קרוב אליו. אנו עדיין מצפים שיטהרנו במים טהורים, יחנה בעירו, נזקף קומתנו הלאומית והרוחנית, יודיע לכל בגלוי אהבתנו יהלך בקרב מחנותינו, ויגאלנו גאולה שלמה.

גאולה זוהי שיבה אל המעמד הראשוני,² ואינה רק שיבה פיזית. זוהי שיבה אל המקור, אל קדושת החיים בארץ הקדושה, ואל הקירבה שהייתה. אמנם חזרנו לארץ וגם זו גאולה, אך תחייה פנימית וזקיפות קומה ערכית הן קומות הדורשות חישוף פנימי ועבודה רוחנית רבה. ננסה לצעוד בקצרה בעקבות הגר"א ותלמידיו, לבחון את ענינה של הגאולה, ולברר את תפקידנו בעת הזו.

מעלתה של ארץ ישראל

מהי באמת ארץ ישראל, ומדוע היא כל כך משמעותית? בקריאת שמע, אנו קוראים כל יום:

הִשְׁמְרוּ לְכֶם פֶּן יִפְתָּה לְבַבְכֶם וְסָרְתֶם וְעַבַדְתֶּם אֱלֹהִים אֲחֵרִים וְהִשְׁתַּחֲוִיתֶם לָהֶם... וְאָבַדְתֶּם מֵהָרָה מֵעַל הָאָרֶץ הַטֹּבָה. וְשָׁמַתֶּם אֶת דְּבַרֵי אֱלֹהֵי עַל לְבַבְכֶם וְעַל נַפְשְׁכֶם, וְקִשְׁרְתֶם אֹתָם לְאוֹת עַל יַדְכֶם וְהָיוּ לְטוֹטְפֹת בֵּין עַיְנֵיכֶם... וְכַתַּבְתֶּם עַל מְזוּזוֹת בֵּיתְךָ וּבִשְׁעָרֶיךָ (דברים יא, יג-יז).

מה פשר הסמיכות שבין עונש הגלות לשמירת מצוות תפילין ומזוזות? ניתן לפרש שכוונת התורה לומר: שמרו מצוות אלו כדי שלא תגלו. אך חז"ל, במדרש ספרי (עקב, פיסקה מג) על הפסוק דורשים כך:

ואבדתם מהרה, ושמתם את דברי אלה וגו'. אף על פי שאני מגלה אתכם מן הארץ לחוצה לארץ היו מצוינים במצות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. משל למלך בשר ודם שכעס על אשתו וטרפה בבית אביה. אמר לה: הוי מקושטת בתכשיטיך, שכשתחזרי לא יהו עליך חדשים. כך אמר הקב"ה לישראל: בני היו מצוינים במצות, שכשתחזרו לא יהו עליכם חדשים. הוא שירמיהו אומר (לא, כ) "הציבי לך ציונים".

כוונת הפסוקים להורות שלמרות שהקב"ה יגלה אותנו מארץ ישראל, עלינו להמשיך לשמור תורה ומצוות, כמו שכתוב בפסוקים, כדי שכאשר נחזור נהיה באותו מעמד רוחני ולא יהיו עלינו כחדשים. עיקרה של תורה ויישומה המלא אינו מתקיים אלא בארץ, גם במצוות שאינן תלויות בארץ אלא הן חובת הגוף כתפילין ומזוזות. אמנם קיום המצוות בחו"ל וודאי שאינו מדרבנן, אבל הוא בבחינת "הציבי לך ציונים". כך כותב רש"י במקום: "אף לאחר שתגלו היו מצוינים במצות, הניחו תפילין, עשו מזוזות כדי שלא יהיו לכם חדשים כשתחזרו. וכן הוא אומר (ירמיה לא, כ) הציבי לך ציונים". כך כתב גם הרמב"ן, והאריך עוד והעמיק בזה מאוד בפירושו לספר ויקרא (יח, כה), וכך כתב הגר"א בפירושו לתורה "אדרת אליהו" (דברים ח, א) על הפסוקים שם:

כָּל הַמְצִינָה אֲשֶׁר אֲנִי מְצַוֶּךָ הַיּוֹם תִּשְׁמְרוּן לַעֲשׂוֹת לְמַעַן תִּחְיוּן וְרַבִּיתֶם וּבְאֵתֶם וּיְרִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ. כִּי עֵינֶיךָ הַיּוֹם הַמְצִינָה תְלוּי בָאָרֶץ, רַק עֵתָה מְחֻיב כָּל אָדָם לְשׁוֹנֵת וְלִידַע עֲשִׂיית הַמְצִינָה אֲשֶׁר יִצְטָרֵךְ לַעֲשׂוֹתָם כְּשִׁיבֹא לָאָרֶץ... עַל זֶה אָמַר "לְמַעַן תִּחְיוּן" בִּזְכוּת שֶׁתִּחְזְרוּ וְתִלְמְדוּ בְּחוּ"ל. "וְרַבִּיתֶם". תִּפְרוּ וְתִרְבּוּ בִּזְכוּת הַתּוֹרָה. "וּיְרִשְׁתֶּם אֶת הָאָרֶץ". בִּזְכוּתָה.

יתירה מכך כתב הגר"א ב"אדרת אליהו" לדברים א, ו על פי חז"ל במקומות רבים:

ומי כעמך ישראל גוי אחד בארץ כו' כי שניהם הן ביחוד ישראל וא"י. ישראל משבעים אומות, וא"י מכל הארצות. וכמו שנקרא א-להי ישראל. כן נקרא א-להי הארץ... ולכן נענשו אפי' נכרים מפני שלא שמרו את התורה בארץ כמ"ש (מלכ"ב יז) לא ידעו את משפט א-להי הארץ... ולכן נענשו הכותים שלא ידעו משפט א-להי הארץ כמ"ש. וזהו מ"ש (כתובות קיא) כל הדר בחו"ל דומה כמי שאין לו א-לוה. וגלוי של תורה הוא בארץ, כמ"ש אוירא דא"י מחכים, וגם הנבואה אינו שורה אלא בא"י. ולכן ברח יונה כמ"ש (מו"ק כה, א) ראוי רבינו שתשרה עליו שכינה אלא בכל גרמה לו, וכמ"ש מלכה ושריה בגוים אין תורה גם נביאיה לא מצאו חזון מה'. אבל כשהיו ישראל בארץ היו גוי אחד, וכן לע"ל ב"ב א"ה. כמ"ש בוהר אימתי גוי אחד בזמן שהן בארץ.

אם כן רק בא"י עיקרה של תורה והשראת שכינה, ורק בה אנו נקראים עם אחד, מה שאין כן בחו"ל שאיננו אלא אוסף של פרטים. על כן כותב הגר"א תוך כדי ניסיון עלייתו ארצה באגרתו למשפחתו: "ואני תודה לאל, נוסע לארץ הקדושה שהכל מצפים לראותה, חמדת כל ישראל, וחמדת השם יתברך, כל העליונים והתחתונים תשוקתם אליה... ואם נזכה נתראה יחדיו כולנו אם ירצה בעל הרחמים". חיבת הארץ לא נשארה אצל הגאון משאת נפש מופשטת, אלא הוא חתר בכל מאודו לממשה בבחינה מעשית. גם לאחר שלא עלה בידו לעלות ארצה בשל עיכובים שאינם ברורים לגמרי,³ הוא

² כמו גאולת קרקע או בית החוזרים לבעליהם (ויקרא כה, כה-כט) או גאולת אדם שנמכר לעבד (שם, מח).

³ רבנו כותב על הפסוק "אבן שלמה" שהוא במדת הדין מסטרא דשמאלא (מדרגת יהושע), ורק בדרך נסיעתו לאר"י ראה שעלה לבחינת רעיא מהימנא בפסוק "ברחמים גדולים אקבצך" ולכן לא נתן לו משמים רשות להכנס לא"י וצוה לתלמידיו בחינת יהושע להתחיל בקבוץ גליות (קול התור א, ה).

שלח ארצה את תלמידיו, שעלו ארצה עם משפחותיהם, ואחזו בה למרות קשיים וייסורים נוראיים שקשה לתאר, כפי שמתואר מכלי ראשון ר' ישראל משקלאב בהקדמת ספרו "פאת השולחן".

עליית תלמידי הגר"א ופעולתם

בשלושה גלים של שיירות גדולות עלו תלמידי הגר"א בשנים תקס"ח (1808) תקס"ט (1809) ותק"ע (1810) והתיישבו בצפת. בשנת תקע"ו (1816) לאחר שהתבססה הקהילה בצפת, והגיעה לכש מאות נפש, עלה מנהיגה ר' מנחם מנדל משקלוב בראש כמה משפחות לירושלים. צעד זה היווה מפנה חשוב מאוד בתולדות עליית תלמידי הגר"א והיישוב היהודי כולו בירושלים. תלמידי הגר"א הביאו איתם, כמו העלייה החסידית שקדמה להם בכשלושים שנה, התלהבות ומסירות רבה לרעיון חידוש היישוב היהודי בארץ הקודש, אולם בנוסף לכך הביאו כישרון מעשי ופעילות אקטיביסטית, תובנה מדינית וחוש ארגוני. הם הבינו את הצורך בקורת גג מאוחדת, טשטשו את מושג העדות הנפרדות, ופיתחו את המושג המלכד של ה"יישוב היהודי". חדורי להט וחזון, שקדו כל הזמן על פיתוח הקיים, והרחבת גבול היישוב וכוחו.⁴

ידועים ומיוחדים בין תלמידי הגר"א הם צאצאי משפחת רבלין, ובראשם הבונה הגדול איש החזון והמעש ר' יוסף יהושע רבלין (1837-1896). במשך שנים רבות עמד רבלין בראש "ועד הכללי כנסת ישראל" שאיחד את כל קהילות האשכנזים בירושלים, והיה גדול הפועלים להקמת שכונות יהודיות רבות, עד כי כונה בידיש: "ר' יושע'ה דער שטטלאך מאכער" (רבי יושע'ה בונה השכונות). הוא היה אחראי לפריצת ההתיישבות מחוץ לחומות ירושלים, והיה ראשון המתיישבים בשכונת נחלת שבעה.⁵ בין השכונות שלהקמתן היה אחראי במישרין ניתן לציין את שכונת בית דוד, מאה שערים, זיכרון טוביה, שערי צדק ועוד. יש הזוקפים לזכותו הקמתן של שלוש עשרה שכונות בירושלים!⁶

הגיע זמן הגאולה?

תלמידי הגר"א, כניכר מכתביהם, לא עלו רק כדי להסתופף בצל קדושת הארץ, אלא ראו בעלייתם אתחלתא דגאולה וראשית תחיית האומה בארצה,⁷ ועל כן פעלו באופן מעשי כדי לבנות בתים ומוסדות, ולרכוש קרקעות כדי לקיים מצוות התלויות בארץ. במקומות רבים עוסק הגר"א בכך, ונביא כאן פנינה נפלאה המאירה אור גדול על תפקידו של הגר"א כשליח להורות ולהדריך בנתיבות תקופתנו.

רבי ישראל משקלוב, היה ת"ח עצום ואיש מעשה גדול, מגדולי תלמידי הגאון. בהקדמת ספרו "פאת השולחן" כתב שהגר"א ידע סודות גדולים ואף את שמות כל בני האדם ותכונותיהם היאך רמוזים בתורה. תוך כדי כך הוא פורש סיפור נפלא אודות הגאון עצמו ועניינו. שמו של הגר"א היה רבי אליהו קרמר בן שלמה זלמן, והוא גילה כי הוא רמוז בתורה בפסוק: "אֲבָן שְׁלֵמָה וְצֶדֶק יִהְיֶה לָךְ" (דברים כה, טו) שבסוף פרשת כי תצא, שם גם מתבררת שליחותו:

והיה יודע שמות של כל בני אדם שבעולם וענייניהם היאך מרומזים בתורה שבכתב... ושמעתי מזקן אחד מורה הוראה ששימש את רבינו הקדוש... וראה שבא גאון אחד ממרחקים לקבל דברי א-לוהים חיים מרבינו, ושאל לרבינו ודאי אדוני יודע שמות כל בני אדם איה הם בתורה שבכתב, והשיבו הן, ושאלו שם של רבינו היכן הוא, והשיבו יוצא מפסוק "אבן שלמה וצדק", אבן שלמה הוא אליהו בן שלמה, וכמו ש'אלף' הוא פלא ונעלם, כך תורת ג"כ נסתרת ונעלמת.

מוסיף על כך הרב יצחק מאלצאן, בספרו "אמונה והשגחה" עם ליקוטים מדברי הגר"א (עמ' מג). שכל פרשה מעשר פרשות שבספר דברים מכוונות כנגד מאה שנים באלף השישי, וזה מכוון כנגד זמנו של הגאון:

מה שכתב בס' פאת השולחן, שבתבת "אבן שלמה וצדק" מרומז שם הגר"א וכו'. שמעתי מפי הרה"ג הישיש מו"ה יצחק מרגליות אב"ד בשצוצין במדינת פולין, ששמע מפי מאור הגולה מהר"ח מוואלוז'ין ז"ל, כי הגר"א ז"ל אמר כי בספר משנה תורה מרומז בכל סדרה מה שיארע במאה שנים מאלף השישי כסדר יו"ד פרשיות נגד יו"ד מאות (כי נצו"י נחשבים לא' כידוע). ושאל לו מהר"ח איה איפה אנו מרומזים בפ' תצא, שהוא נגד המאה השישית שאנחנו עומדים כעת? והשיב לו כי שמו מרומז בתיבת אבן שלמה כנ"ל.

פרשת כי תצא זו הפרשה השישית בספר דברים, דהיינו, מאמצע האלף השישי, מהבוקר של השישי, מתחיל בוקר הגאולה, ושם מוזכר שמו של הגאון כמי ששליחותו לפעול למען גאולת ישראל.

⁴ ראו אברהם יערי, "תלמידי הגר"א והשתרשותם בארץ", מחניים ע"ו, טבת תשכ"ג.

⁵ שכונת "נחלת שבעה" נקראה בידי רבים מן היישוב הישן "אם השכונות", אך יש טוענים כי "משכנות שאננים", קדמה לה. העניין כולו הוא חלק מהוויכוח הגדול שבין היישוב הישן והחדש, "מי הם החלוצים הראשונים"...

⁶ ראו "מגילת יוסף" עמ' 21-13; יעקב משה רבלין, ראשית היישוב היהודי מחוץ לחומות, ירושלים תשל"ח, עמ' 104-101; אנציקלופדיה עברית, כרך ל, בערך רבלין, ובהספדו של הרי"מ פינס על ר' יוסף רבלין, המובא בכמה מקומות כגון בראשית היישוב היהודי, עמ' 102.

⁷ ראו לדוגמה אגרת תלמידי הגר"א שנשלחה מצפת בשנת 1810 מובאת בהקדמת ספר "פאת השולחן": "הארץ מבשרת, הארץ מתעוררת... בי התורה מתבררת, כי היראה מתגברת, בי נשמה משוחררת". ראו עוד במקומות רבים בספר קול התור. כגון ממש בתחילת הספר: "בעמידתנו על סף האתחלתא דגאולה... ע"פ רבנו הגר"א אם לא זכו, תתחיל האתחלתא דגאולה באתערותא דלתתא כמו שהיה בימי כורש... במידת הדין (=בצמצום, בדרך הטבע), ותהיה ברשיון מלכי האומות, ואח"כ תבוא שלמות הגאולה מסטרא דימינא (=בשפע ובגילוי עליון).

ר' הלל משקלאב תלמיד הגר"א מוסיף על כך בספרו "קול התור" (ג, ז) שיש להתבונן היטב בסמיכות שאר ענייני הפרשיות. שהרי המילים "אָבְן שְׁלֵמָה" בהן רמוז הגר"א, נמצאות בסוף פרשת כי תצא, אחריהן מופיעה פרשיית מחיית עמלק, ואחריה פרשת "כי תבוא אֶל הָאָרֶץ!"

כל אדם לפי תפקידיו הכלליים והפרטיים מרומזין בשמו של כל אחד ומרומז בתורה במספר גימטריאות. רבנו בביאורו לספרא דצניעותא כותב בלשון זה: והכלל כי כל מה שהיה הוה ויהיה עד עולם הכל כלול בתורה מבראשית עד לעיני כל ישראל, ולא הכללים בלבד אלא אפילו פרטיו של כל מין ומין ושל כל אדם בפרט... רבנו הגר"א כתב הרבה על דרכי האתחלתא דגאולה בעקבתא דמשיחא וצונו הרבה להתחיל באתערותא דלתתא... ולרבים מתלמידיו, אלה שראה בהם סימנים מובהקים שהם ראויים ורצונם חזק לעלות לקודש, גילה להם עיקרי הרמזים... ועל עצמו אמר רבנו שבתורה מרומז שמו בפסוק "אבן שלמה" וצדק ר"ת אליהו בן שלמה. ובפסוק השני לזה כתוב על מחיית עמלק, ומיד אחרי זה כתוב: "והיה כי תבוא אל הארץ" היינו קבוצ גליות. וזה מושווה להפסוק והיה כי תבוא אל הארץ ונטעתם. לקיים מצוות התלויות בארץ, אשר קבוצ גליות תלויה בברכת השנים, לפ"י חז"ל בגמרא (מגילה יז וסנהדרין צח) ענין קץ המגולה שזה היה שאיפתו הגדולה של רבנו.

אם כן הגר"א הוא ההכנה לפעילות המלחמה בעמלק לקראת השיבה אל הארץ. בשנת ת"ק (1740) כשהיה הגר"א בן עשרים החלה לפעם בגר"א רוח א-להים, בשנת תקמ"ב (1782) סערה רוחו יותר וניסה לעלות ארצה. תלמידי הגר"א החלו לעלות החל משנת תקס"ח (1808). סוף פרשת כי תצא זו שנת ת"ר (1840) עליה דברו רבות תלמידי הגאון בסוד "הנצנים נראו בארץ עת הנזיר הגיע וקול התור נשמע בארצנו" (שהש"ר ב) שאחריה התחילו לקום המושבות הראשונות. וסוף פרשת כי תבוא זו שנת ת"ש (1940) עם כל נוראותיה ולידתה של מדינת ישראל בשנת תש"ח.

משיח בן יוסף ככוח המסייע לגאולה בדרך הטבע

בהתאם לכך ראו תלמידי הגר"א ברבם ניצוץ משיח בן יוסף, שהוא הכוח המסייע לכל פעולה ארצית בדרך אל הגאולה. משיח בן יוסף נזכר בתלמוד ובמדרשי חז"ל,⁸ ומופיע הרבה גם אצל בכתבי המקובלים בדורות האחרונים, האר"י רמח"ל ואוה"ח הקדוש,⁹ וכן אצל הגר"א שפיתח והבהיר מאוד עניין זה במשנתו. גם דברי מרן הרא"ה ב"המספד בירושלים", העוסק בחיבור שבין הכוח הארצי אל הקודש, הם במידה רבה המשך למשנת הגר"א.

על השם "יוסף" יש מי ששאל איזו אמא קוראת לבן שלה על שם הבן השני שהיא רוצה שיבוא?! יאמר לה הבן: קראי לי בשם, ואחרי זה התפללי שיהיה לך בן נוסף... אך רחל קוראת לבנה יוסף, על שם אחיו שעוד לא נולד, והיא מצפה לבואו. זה מורה על שמשיח בן יוסף, הוא חלק אינטגרלי מהווייתו של משיח בן דוד. ע"פ הארי, מצוין בסידורים רבים בברכת "בונה ירושלים", במילים "וכיסא דוד עבדך מהרה בתוכה תכין", להתפלל על משיח בן יוסף שלא ימות. עניינו של משיח בן יוסף לבנות את ירושלים, והוא משמש כיסא והכנה למשיח בן דוד.

ספר "קול התור" מיוחס לרבי הלל משקלוב, בנו של רבי בנימין משקלוב, מגדולי תלמידי הגר"א, ולו מסר הגר"א את משנתו בעניין הגאולה. הספר יצא לראשונה במהדורה משפחתית מצומצמת, אך לאחר מלחמת ששת הימים הוציא אוה"ח לאור שניים מגדולי הדור; הרב מנחם מנדל כשר, והרב חיים פרידלנדר. הרב כשר היה תלמיד חכם ובקי עצום, איש מאה שערים, שכתב גם את הספר "התקופה הגדולה", על חזרת עם ישראל לארצו ועוד ספרים רבים. במקביל הוציא בבני ברק את הרב פרידלנדר שהיה המשגיח של ישיבת פוניבז', תלמידו של הרב דסלר, שהוציא לאור גם את "מכתב לאלהיו", כתבי רמח"ל ועוד ספרים.¹⁰

בספר "קול התור" כתב רבות על משיח בן יוסף נביא משם ליקוטים מרכזיים:

בעמידתנו על סף האתחלתא דגאולה לפי מצות רבנו הגר"א וברכתו הקדושה בסעוד"ש צריכים אנו ללמוד ולהבין את כל דרכי העקבות דמשיחא ואת אופני המעשים אשר לפנינו ביעודו והוראותיו של רבנו הגר"א שזכה להיות נהורא דמשיח בן יוסף... משיח בן יוסף שהוא הכח הנסי המסייע לכל פעולה הנעשית באתערותא דלתתא על דרך הטבע (קול התור א, א).

אם כן הגר"א זכה להיות אור מאורו של משיח בן יוסף שעוד קודם דמותו הממשית זהו כוח נסי שעומד מאחורי כל התעוררותנו אל הגאולה, בדרך טבעית להחזיר השכינה לציון. הפסוק "בְּעֵתָהּ אֶחֱיֶשְׁנָה" (ישעיה ס, כב) נדרש בגמ' ⁸ ראו בבלי סוכה דף נב, א ודף נב, ב בוהר בהרבה מקומות ובמדרשים אחרים.

⁹ ראו ספר פרי עץ חיים מכתבי האר"י בשער העמידה פרק יט, עמ' לו, רמח"ל במאמר הגאולה ובאוה"ח לספר במדבר, כד, טז.

¹⁰ על הספר יצאו עוררין, מכיוונים קוטביים, הן בקרב חוקרים, והן בקרב ת"ח בחוגים חרדיים מחוג "הקנאים" ובראשם הרב משה שטרנבוך. אך במבוא לספר קול התור מהדורת פרופ' רבלין, מובאות התייחסויות ישירות ועקיפות לאמינות הספר ומסורת תלמידי הגר"א מתלמידי חכמים ירושלמים גדולים ומופלגים כמו: הרב ישעיהו חשין, הרב אליהו ראם והרב חיים שרגא פייבל פרנק, כמו כן התפרסמו עוד התייחסויות מגדולי ירושלים במקומות נוספים. בספרו של הרב כשר "התקופה הגדולה", נזכרו גם מקורות רבים בהם מוזכר ספר קול התור עוד בשנים קדומות, והדבר מתברר גם ע"י חוקרים חשובים המחזקים זאת, הן במחקרים היסטוריים, והן במציאת מקורות מקבילים מכתבי הגר"א הידועים לרוב הרעיונות הנזכרים בספר. ראו לדוגמה בספרו של רפאל שוח"ט "עולם נסתר בממדי הזמן" הוצ' בר אילן תשס"ח.

בסנהדרין (צח, א): "זכו - אחישנה, לא זכו - בעתה". דהיינו אם לא נהיה ראויים גם אז תבוא הגאולה לא מחמת זכותנו, אלא כיוון שהגיע זמנה. במקרה זה אומר הגר"א שנתחיל בדין ובצמצומים, בדרך הטבע, אך אחר כך תופיע בחד ובמדרגה עליונה בהופעה של משיח בן דוד. הגר"א במקום אחר אף כתב מפורש שכך וודאי יהיה, שהגאולה תבוא שלא מצד זכותנו.¹¹

משיח בן יוסף כחיבור אל הקודש ותחייה רוחנית

שיטתו של הגר"א, כשיטת האר"י ורמח"ל, שמשיח בן יוסף לא חייב למות, ויש להתפלל על כך. משיח בן יוסף הוא הכוח החומרי שיונק מהכוח הרוחני. מה פשר מות משיח בן יוסף? אם הכוח החומרי חדל מלינוק מהכוח הרוחני, הדבר בעצם נחשב למיתה. זה מה שלכאורה עולה מדברי מרן הרב ב"המספד בירושלים". אם הגאולה החומרית והמדינית לא תהיה מחוברת אל הקודש, הדבר בעצם נחשב למות משיח בן יוסף, ואנו צריכים להתפלל ולגרום שזה לא יקרה, אנו צריכים להחיות את המציאות החומרית על ידי קישור כל המציאות המתחדשת בארצנו אל הקודש.

על כן פעולות רוחניות רבות נזקפות לכוח של משיח בן יוסף ובהן המלחמה המעשית והרוחנית בדור הגאולה:

אתחלתא דגאולה של ימינו היינו, האתחלתא האחרונה שבדור אחרון, בכל הפעולות שלה צריכין להיות בשתי הטוריות (=הנהגות), בטוריא דעזרא ונחמיה ובטוריא דיהושע. על הפסוק וירשתם אותה וישבתם בה. אומר רבנו הגר"א (אדרת אליהו דברים י"א) "בזכות שתרשו אותה תשבו בה, ובמה תירשוה בחזקה". וחזקה היינו בנין ונטיעה כדין חזקה קרקע בכללות וזאת בטוריא דעזרא ונחמיה. ולעת הצורך גם בחזקה (החיות בקמץ) וזאת בטוריא דיהושע... ותכלית עבודתנו בקבוץ גליות היא מלחמה לה' בעמלק, שזאת היתה תפקידו העיקרי של יהושע בטוריא דמב"י. מלחמה בעמלק מכל הבחינות; נגד כל אויבי ישראל ונגד ארמילוס שר הערב רב, להעביר רוח הטומאה מן הארץ ולהעלות כנסת ישראל ושכינתא תתאה מעפרא (קול התור א, ט).

הפרק הראשון של הספר עוסק בהגדרת התקופה כזמן של "אתחלתא דגאולה", ובהבהרת עניינם של משיח בן יוסף ומשיח בן דוד. ובהמשכו מתווה המחבר דרכים רוחניות ומעשיות הנדרשות בעת הגאולה. הדרכים נחלקות לשתי דרכי פעולה עקרוניות הנדרשות להצלחת הגאולה: דרכו של עזרא - דרך של התיישבות בניין ונטיעה, ודרכו של יהושע - דרך של כיבוש הארץ בחזקה. מוסיף המחבר, כי ישנה גם מלחמה פיזית בגורמים המפריעים לגאולה, ובלשונו: "מלחמה בעמלק מכל הבחינות; נגד כל אויבי ישראל ונגד ארמילוס שר הערב רב". יהושע, משבט אפרים מבני יוסף, מופיע בתורה לא רק כמי שמופקד על כיבוש הארץ באופן כללי, אלא גם כמי שמופקד בייחוד על המלחמה בעמלק, שהינו ביטוי לכל המפריעים הרוצים לעכב את גאולתם של ישראל. הן מבחינה פיזית, והן מבחינה רוחנית.

מדובר כאן על התגברות כוחות הטומאה בעת הגאולה, כאותו עמלק שנלחם בישראל מיד בצאתם ממצרים בדרך לארץ ישראל. כוחות אלו מתגשמים בשני אופנים; ע"י אויבים מחוץ וע"י אויבים מבית. האויבים מבית הם הנקראים "ערב רב", והכוח הרוחני הנסתר העומד מאחריהם נקרא "ארמילוס". זוהי מלחמה שעניינה גם פיזי וגם רוחני, אך עיקרה מכוונת כלפי הצד הרוחני הפנימי "להעביר רוח הטומאה מן הארץ, ולהעלות כנסת ישראל ושכינתא תתאה מעפרא". לאחר השגת קומה זו ע"י משיח בן יוסף תבוא הקומה הפנימית של משיח בן דוד.

התגברות כוחות הטומאה בדור של הגאולה אנו מוצאים כבר בדברי המשנה בסוף מסכת סוטה (ט, טו) בה מתואר כי "בעקבות משיחא חוצפא יסגא... והמלכות תהפך למינות, ואין תוכחה. בית ועד יהיה לזנות... חכמת סופרים תסרח, ויראי חטא ימאסו, והאמת תהא נעדרת... ועל מי יש לנו להשען? על אבינו שבשמים".

כוח הערב רב

השם "ארמילוס" או "ארמילוס רשיעא" מופיע בתרגום יונתן לפסוקים בספר ישעיה המדברים על מלך המשיח אשר בין כלל פעולותיו "ברוח שפתיו ימית רשע" (יא, ד), ובתרגום יונתן שם: "יהי ממית ארמילוס רשיעא".¹² אך יש לזכור כי יש להבחין היטב בין אויבים מחוץ לבין אויבים מבית. ערב רב אינם גויים, כפי שנדמה לרבים. הם עמדו למרגלות הר סיני והתגיירו. בספר "אבן שלמה" שהוא ליקוטים מוסריים מתורת הגר"א כתוב בפרק יא:

ה' מיני ערב רב יש בישראל. א) בעלי מחלוקת ולשון הרע. ב) בעלי תאוה. ג) הצבועים שאין תוכם כבדם. ד) הרודפים אחר הכבוד לעשות להם שם. ה) הרודפים אחר הממון.

כל האפיונים המוזכרים כאן אינם חריגים אלא חלק מהמרקם של עם ישראל. חלקם יכולים להיות בהחלט גם עם שביס או זקן ופיאות, לא מדובר על גויים, אלא על תכונות ומידות בלתי מתוקנות. אך יש להם תיקון, כמו לכל אחד מישראל. אנו צריכים לשנות את המציאות ולהילחם במגמות השליליות לא באנשים. ישנו כיבוש ומלחמה בכוחות

¹¹ בתקו"ז קצו כותב הגר"א, כי הגאולה וודאי תבוא "בדור שכולו חייב".

¹² שמו נגזר, כפי הנראה, משמו של מייסד רומא: רומולוס ROMULUS, לומר שיהיה אחרון בשושלת מלכי "רומי הרשעה".

חיצוניים כאיבינו המקיפים אותנו, אך כיבוש של כוח הטומאה, זה דבר אחר לגמרי. זוהי מלחמה בכוח שיכול להימצא גם בנו. הניצחון אינו במלחמת השמד אלא בתיקון והארת המציאות. לכן מובא בשם הגר"א שטיקור הגאולה תלוי בחידושי תורה, ובהפצת פנימיות התורה, תורת ארץ ישראל.

כשמסכם בספר "קול התור" את הופעת משיח בן יוסף הוא כותב שעניינו נחלק לשלושה סוגים:

עצמיותו של משיח בן יוסף היא בשלושה סוגים: א) מב"י העליון... ביסוד ובפעולה של מלחמה נגד ארמילוס... ב) מב"י התחתון הוא אחד בכל דור בחינת צדיק יסוד עולם, הזוכה לפי מעשיו ולפי שרש נשמתו לעשות לישועת ישראל... ג) מב"י השרוי בכל בית ישראל בכלל, בסוד "שארית יוסף" שנאמר על כל ישראל ובכל איש ישראל בפרט... ברבים מבני ישראל אנשי המעשה הזוכים לעשות בקבוץ גלויות וכו'. כל הזוכה לפי מעשיו וזכות אבות לעשות באותן הפעולות שהן בתכונותיו של מב"י הרי הוא ניצוץ משרש נשמתו דמב"י, כל אחד - לפי דרגת המעשים (קול התור א, ט).

הכוח העליון של משיח בן יוסף זוהי פעולה שמימית המסייעת לשיבת ציון ומתנגדת לכוחות הרשע המפריעים לה. משיח בן יוסף תחתון, זה כל אחד ואחד מצדיקי הדור הפועלים במסירות למען ישועת ישראל. אך יש ניצוץ משיח בן יוסף השרוי בכל אחד מעם ישראל, אלו הפועלים לבניין ציון אך גם אלו שמגלים את פנימיות התורה, מפיצים תורה ומאירים את המציאות.

תפקידנו הגשמי והרוחני בגאולה

גאולה אינה רק מושג חיצוני. כמובן שהיא כוללת גם חזרה בפועל אל הארץ הממשית בבניין ונטיעה, יישוב וכיבוש. אך גאולה באופן יסודי ופנימי היא חזרה לקרבה לריבוננו של עולם, וגילוי שכינה בארץ. אנו מגויסים בכל מאודנו להיות שותפים בצדדים הפיזיים של המלחמה, היישוב והכיבוש, אך באותה מידה עלינו להפנות את מרצנו כלפי הצדדים הרוחניים.

"משיח בן יוסף"; יוסף הוא צדיק יסוד עולם, מידת היסוד, אות ברית קודש, קדושה, טהרה ותורה. משיח בן יוסף הוא אינו הכוח החומרי בלבד, אלא הוא הכוח הרוחני שעוזר לפעילות החומרית ומקושר אל הקודש. הכוח הרוחני הזה גם מאיר את המציאות ולא רק עוזר להתיישבות. כל מה שמאיר את הנשמה, את ההתיישבות, את המציאות החומרית של עם ישראל בארצו, זהו אורו של משיח בן יוסף.

6

כשמתבוננים בזה ניתן בהחלט לראות שיש חברה המקדשת את הצד המעשי של משיח בן יוסף, וחברה אחרת המעלה על נס את הצד הרוחני. הגר"א ותלמידיו עוסקים ומכוונים באותה מידה לשני הכיוונים. זה גם ברור ומובן מאליה מבחינה נפשית פשוטה. דווקא מי שעוסק בהווייה החומרית הוא זה שצריך להיות גם צדיק ומחובר אל הקודש. שזו הנקודה של מידת "יסוד" להיות מכוון בלא להתפזר וטשטש את הייעוד, ורק מתוך כך כלל המעשים מתברכים.

תחיית האומה עניינה שיבה אל המעלה העליונה של האומה. לשם כל עלינו לתרום, לא רק בצדדים הפיזיים שבהם אנחנו עושים הרבה, אלא גם ובעיקר בהרמת רוח התרבות הישראלית. להביא את הרוח הישראלית המקורית לידי ביטוי ולידי גילוי. ובה תלוי החיבור של משיח בן יוסף אל משיח בן דוד, חייו של משיח בן יוסף תלויים בעצם היותו חברה אנשים של קודש.

מידי שבוע ביום שני מתקיימת בביהמ"ד של "שיבת הגולן" שיחה כללית, העוסקת בתורת המידות ובנפש האדם, חיזוק בלימוד תורה ועבודת ה'. להבדיל משיעורי האמונה העוסקים בעיונים מהותיים וכלליים מתורת מרן הרב וכתבי ראשונים, שיחה זו הינה בעלת גוון מוסרי, ועניינה בהדרכות רוחניות, הנגזרות מן המבט האמוני, ושופכות אור על דרכו הרוחנית של בן תורה בדורנו.

עריכה: חגי מיכליס | תמלול: עודד הלפרין ומאור הוכהיזר | אינטרנט: יקיר ליטמנוביץ' ונוה רזי | צילום: יאיר רחמני | הפצה: דביר בן ישר